

Elşən Mirişli

Gence şəhəri tarixçi

Münke Xaqan (1251-1259) və Xubilay Xaqan (1260-1294) qardaşı Hülakü xanı (1256-1265) Qərbi Asiyaya Elxan təyin etdi. Hülakü xan İran və Azərbaycana zəbt edərək, Marağa şəhərini mərkəz qəbul etməklə Azərbaycanda böyük bir elxanlıq təşkil etdi və Azərbaycanın sərhəddində olan İran-İraq-Suriya diyari-Rum (Anadolu) və Qafqaz məmləkətlərini də ona ilhaq etdi.

Abaqa xan 1234-cü ilin fevral ayında Monqolustanda doğulmuşdu. Hülakü xanın və Yesunçin xatunun oğludur. Atası Hülakü xan ilə birlikdə İranın işğalında iştirak etmişdir. Atası tərəfindən Mazandaran və Xorasan valisi təyin olunmuşdu. Abaqa xan 1265-ci ildə atasının ölümündən sonra Azərbaycana, qurultaya qayıtmış və qardaşı Yoşmutla mübarizədən qalib seçilərək elxan elan olundu. 19 iyunda Azərbaycanın Ərak şəhəri yaxınlığındakı Duzlu Göl sahilində taxta çıxmışdır. Azərbaycanın II Elxanı zamanında elxanlıqda cürbəcür düşmənlər meydana çıxdılar və çox savaqlar baş verdi.

Abaqa xan 19 iyun 1265-ci ildə hakimiyyətə gələn kimi xarici qüvvələrin təzyiqi ilə üzleşdi. Məhz onun dövründə paytaxt Təbriz elan olunmuşdu.

Elxanlı Dövlətinin (1256-1336) ən başlıca və mühüm məmləkəti Azərbaycan idi. Məhz burada dövlətin paytaxtları, əvvəlcə Marağa (1256-1265), Təbriz (1265-1306), daha sonra Sultaniye (1306-1336) yerləşirdi.

Buqay mübarizəsi-Qızıl Orda xanı Batı xanın nəslindən Buqay Şimali Qafqaz ərazisindən Azərbaycana hücum etdi. Abaqa Elxan bunlara qarşı qardaşı Beşmutu bir ordu ilə göndərdi. Beşmut Kür çayını bir ordu ilə keçdi və Cığa Muran mövqeyində Buqayın ordusunu məğlub və özünü də qətl etdi. Bu savaq qıpçaqların Şirvan və Dərbəndi ələ keçirmək sevdası ilə baş vermiş idi.

Berkə xanın hücumu-Qıpçaq (Qızıl Orda) xanı Berkə xan eski məğlubiyyətlərin acısını çıxarmaq üçün özü şəxsən ordusu ilə Azərbaycana girdi. Abaqa qarşısına çıxdı və Kür çayının sol sahilini möhkəmləndirib müdafiəyə qərar verdi. Düşmənlər bu çayın sağ sahilində mövqə tutdu və on dörd gün bu mövqedə qalaraq çayı keçə bilmədi. Nəhayət, Tiflis yaxınında çayı keçməyə cəhd etsə də, müvəffəq ola bilmədi. Məğlub olub geri çəkilməyə məcbur edildi. Elxan da Təbrizə geri döndü. Qızıl Orda qoşunu ilə savaq (Salvan rayonu Təzəkənd yaxınları) 1266-cı ildə baş vermişdi

Biraq xanın müharibəsi-Türküstanda zühur edən tatar xanlarından Biraq xan Səmərqənd, Mərv istiqamətindən elxanlıq hücum edib, Xorasanı girdisə də, Abaqa xan onun üzərinə ordusu ilə yürüyüb orada onu məğlub və məhv edərək təkrar Təbrizə döndü.

Abaqa xan Elxanlılar içində çox partaq bir hökmdar olmuşdur. Avropa ilə ilk dəfə olaraq münasibətə o girmişdir. Bizans hökmdarı Pali Uluğun (VIII Mixail) qızı Dəspinə Xatun və ya Mariya Paleoloqinani almaqla səfirini Təbrizə calb etdi və digər Avropa dövlətlərinin elçilərini Elxanlıların yeni paytaxtı Təbrizdə qəbul etdi.

Dəspinə Xatun (Mariya Paleoloqina) Bizans İmperatoru VIII Mixailin qızı idi. O Monqollara gəlin göndərildi.

mək üçün şəxsən atası tərəfindən seçilmişdi. Bacısı Qızıl Ordada Noğay xanla evli idi. Berkə xanın və sər-kərdəsi olan Noğayın müsəlman olmaları, Tenqriçilik dinində olan Hülakü xan ilə olan savaqları qazanmaları, xilafət üçün alınan bir in-tiqam və islamıyyətin zəfəri olaraq bilindi. Bu münasibət-lə qonşu müsəlman ölkələrdən, Xorasandan və Anadoludan Qızıl Ordada İslamiyyəti yaymaq üçün qazilər getirildi. Azərbaycandan Ərdəbil şəhərindən olan hənəfi şeyxi Sefi-yeddin Ərdəbili, öz müridləri ilə bir-

ciğatayları ölkədən qovdu. Qarşı hü-cuma keçən Abaqa xan Herat yaxınlığında döyüşdə (1270) Cığatay hökmdarı Biraq xana qalib gəlmişdir.

Məmlüklərlə münasibətlər

Abaqa xan Cığataylarla müharibəyə başı qanşdığı üçün Məmlüklərin Səlib dövlətlərinə qarşı yürüşünə müdaxilə edə bilmirdi. 1267 və 1268-ci illərdə Roma Papası IV Klementa yazdığı məktublarda Abaqa xan Avropa dövlətlərini ittifaqa çağırırdı. Hakimiyyətinin sonunacan Məmlüklərlə qarşı müharibə apararı Abaqa xan qardaşı Məngü Teymurun başçılığında göndərdiyi Ordu 23

ründe Türkiyənin idarəsini fələn əl-lərinə almışdılar. Bu tarixdən sonra səlcuq sultanları Elxanlı xanlarının adıca vassalları vəziyyətinə düşmüş və getdikcə öz əhəmiyyətlərini itir-mişdilər. Son səlcuq sultanı II Qiya-səddin Məsudun 1308-ci ildə Kay-seridə ölümü ölkədə heç bir həya-can yaratmadı.

Anadoludaiqtidarı əlində tutan Münniddin Pərvanə başda olmaqla Səlcuq dövləti əyanlarının dəvəti ilə Misir-Suriya türk məmlük hökmdarı Baybars 1277-ci ildə Anadoluya yürüş etdi və Əlbistan ovasında hə-mən Toku və Tudaunun komandan-lığındakı Elxanlı ordusunu ağır məğ-

lər. Coğrafiyaşünas İbn Seid onlar-dan yalnız Dənizli bölgəsində yaşa-yan türkmənlərin 200 000 çadıra yaxın olduqlarının rəvayət edildiyini yazır. Elxanlı Dövləti Aralıq dənizinə çıxışı olan Türk kimliyi daşıyan və Tenqriçilik dini inancına tapınan milli dövlətimizdir. Böyük bir impera-torluq olaraq tarix səhnəsinə çıxmış-dı. Bu türkmənlər Bizans torpaqları-na yürüşlər edirdi, əsir aldıqları adamları satırdılar. Bununla bərabər bu türkmənlər yalnız qənimətlə dolan-mır, toxuduqları kilimləri xaricə sat-ır, Misirə və başqa yerlərə şabalıd göndərirdilər. XIII əsrin ikinci yarısın-da Ege dənizinə çataraq bugünkü

Tarix güzgüsündə Abaqa Xan

likdə Dəşt-i Qıpçaqda və Kırmda (Noğay ölkəsində) İslami fəaliyyətlərdə oldu. Səfiəddin Ərdəbili Noğayın evləndiyi Bizans imperatorunun qızı tərəfindən də qəbul edilmişdi. Hülakü xan və Abaqa xan İslam dininə niyyət edirdi. Ona görə də şeyxlər, müridlər və mollalar ölkəni tərk etməyə məcbur edilirdi. Dəspinə Xatun (Mariya Paleoloqina) onun planına görə Hülakü xanla evlənməli idi. 1265-ci ildə Konstantinopolu tərk edən Mariya yolüstü evlənmək istəyirdi. Hülakü xanın öldüyünü öyrəndi. Əvəzində oğlu Abaqa xan ilə evləndirildi. 1282-ci ildə Elxanlı Dövlətində yaşayan Mariyaya Elxanlı Dövlətində Dəspinə Xatun ləqəbi verilmişdir. Abaqa xanla evliliyindən Araçafınlı adlı qızı olmuş, onu Bizansa apararaq Teodora adı ilə böyütmüşdür. Abaqa xan oğlu Arqun (Ərgün) xan üçün Xubilay Xaqanın (1260-1294) qızını istədi. Xubilay Xaqan qızını Təbrizə göndərdi. Arqun xan vəfat edəndə qədr onunla evli oldu. Sonra Abaqa xanın digər oğlu Qazan xana qismət oldu. Onu Təbrizə gətirən heyət içində o zaman məşhur Avropa səyyahı Marko Polo da var idi.

Cığataylarla savaqlar

Cığatay xanı Biraq xan 1269-cu ildə Elxanlı Azərbaycan İmperatorluğuna müharibə elan etmişdi. Abaqa xan qardaşı Tübeşini ona qarşı göndərsə də elxanlı ordusu məğlub oldu. Abaqa xan bu dəfə ordunun başına özü keçdi və 22 iyul 1270-ci ildə

aprel 1277-ci ildə ağır məğlubiyyətə uğradı.

Daxili siyasət və Anadolunun fəthi

Abaqa xan Elxanlı hakimiyyətinin güclənməsinə daha çox fikir verirdi. Bu məqsədlə qardaşı Məngü Teymur Salqurlular (1147-1284) sülaləsindən Abəş xatunla evləndirmişdi. Onun dövründə əsas vəzirlər Şəmsəddin Cüveyni və Nəsirəddin Tusi olmuşdur. Abaqa xan Azərbaycanın Aladağ, Urmiya, Aran kimi bölgə və əyalətlərində saraylar, qalalar tikintisi aparır, dövlət idarəsi üçün binalar, həmçinin yol və körpülər saldırırdı. Elxanlı istilasının nəticəsində Anadoluya Türküstan, Xorasan və Azərbaycandan çoxlu türkmən gəldi və ölkənin hər tərəfi onlarla doldu.

1240-cı ildəki Baba İshaq üsyanı səlcuq dövlətinin mənənə qədər zəif bir vəziyyətdə olduğunu göstərmişdi. Bunu başa düşən monqol qoşunları komandanı Baycu 1243-cü ildə səlcuq ölkəsinə yürüş etdi. Sivasın təqribən 80 kilometr şərqində yerləşən Kosadağda baş verən savaqda səlcuq ordusu özündən sayca az olan monqol ordusuna xəcil bir şəkildə məğlub oldu. Bu məğlubiyyət nəticəsində səlcuq dövləti monqolların tabeliyinə keçdi və bir salnamənin ifadəsi ilə "çöküntü, düşkünlük və fəryad dövrü başladı".

Abaqa xanın hakimiyyət başında olduğu illər 19 iyun 1265-1 aprel 1282-ci illərdir. Elxanlı Dövləti 1277-ci ildə Abaqa xanın hakimiyyəti döv-

lubiyətə uğradı. Məşhur cəlayir İlgəy Noyonun oğlu olan Toku ilə Suldüz Sodun Noyonun oğlu Tudaun savaqda öldülər. Baybars Kayseriyə gəldi, ancaq onu dəvət edən Pərvanə və digər dövlət adamları onunla əməkdaşlıq etməyərək Tokata qaçdılar. Baybars belə hərəkət göz-ləmərdi.

Baybarsın Suriyaya qayıtmasını görə Abaqa xan çoxlu qoşunla Anadoluya gəldi, Əlbistan savaqında öldürülən əsgərlərinin qisasını almaq üçün özü qoşununun başında hərəkətə keçmişdi. Kayseridən Əzuruma qədər olan yerlərdə qırğınlar, yağmalar və təxribatlar törətdi ki, məmlük səlnaməçiləri öldürülənlərin sayını 200 000 nəfər göstərir. Karaman oğlu Məhməd bəy gəlincə, onun üzərinə elxanlı şahzadəsi Konqurtay göndərilmişdi. Karaman oğlu Məhməd bəy elxanlılara qarşı igidcəsinə müdafiə olunurdu, ancaq şəxsən bir keşfiyyətə çıxarkən elxanlıların ox yağmuruna tutularaq iki qardaşı ilə birlikdə şəhid oldu və Karamanda türk dilindən başqa heç bir dilin danışılmamasını istəyən Məhməd bəyin həyatı belə bir həzin şəkildə sona çatdı. Abaqa xan Kayseridə müsəlman din xadimlərini cəzalandıraraq Anadoluya hakim təyin etdiyi səlcuqlu vəzir Münniddin Pərvanəni edam etdirmiş, bezi Anadolu şəhərlərini ələ keçirmişdi. Elxanlı istilasının təzyiqi nəticəsində bu bölgədə Anadoluda əhalinin miqdarı hədsiz artmışdır. Yüz minlərlə türk və türkmən Anadoluda yerləşdi-

Muğla bölgəsində Məntəşə bəyliyi-ni qurdular. Səlcuq dövlətinin zəiflə-məsi nəticəsində Dənizlidə İnanç oğulları və İsparta ilə Antalya bölgəsində yenə türkmənlər tərəfindən Həmid oğulları bəyliyi qurulmuşdur.

Abaqa xanın həyat yoldaşları Xatunlar:

1. Dəspinə Xatun (Mariya Paleoloqina) –Bizans İmperatoru VIII Mixail Paleoloqın qızı.

2. Dorci xatun.

3. Əgəci xatun.

4. Nukdan xatun.

5. İltutmu xatun.

6. Kaymış xatun.

Kənziləri:

1. Buluçin.

2. Tödey xatun Konqrat.

Oğulları:

1. Arqun xan (Kaymış xatundan).

2. Keyxatun xan (Nukdan xatundan).

Abaqa xanın ölümü

1281-ci ildə Misir məmlüklərinə qarşı səfərdə olan qardaşının məğlubiyyət xəbərini alaraq, əsas qüvvələri ilə məmlüklərə qarşı hərəkət etdi isə də yolda xəstələnib 1 apreldə 1282-ci ildə vəfat etdi. Tarixi mənbələrdə zəhərlənib öldürüldüyü deyilir. 17 il hökmlərini etmişdir. Şahi adasında dəfn olunmuşdur.

Abaqa xanın vəfatından sonra 21 iyun 1282-ci ildə dövlət adamları qurultay çağıraraq, qardaşı Təkudar Oğulu (Əhməd xan) hökmdar III Elxan seçdilər.